

דרכם של רד"צ הופמן ורב צעיר בפסקי ההלכה

מאת הרב חיים אליהו אפאליק

כשמת רד"צ הופמן כתב עליו רב צעיר ש"הארי שבחבורה הלך לעולמו: אחד מזקני תלמידי חכמים שבדור, שלא הניח כמותו בישראל, הפרופיסור רבי דוד צבי הופמן...".⁽¹⁾ רד"צ הופמן מעמודי התווך של היהדות הדתית בגרמניה, נולד בשנת 1843 בורבו שבהונגריה. למד בישיבות הונגריות ומלא כריסו בתלמוד ופוסקים. הלך לאוניברסיטה שבוינה וקיבל את התואר "דוקטור לפילוסופיה" מאוניברסיטת טיבינגן. באיזונשטאדט למד תורה מפי רבי עזריאל הילדסהיימר והיה תלמידו המובהק. בשנת 1873 ייסד הילדסהיימר בית מדרש לרבנים בברלין ובו נתמנה הופמן למרצה לתלמוד והלכה. כששים ושש שנה התקיים בית מדרש זה. מוסמכי המוסד תפסו מקום חשוב בחיי היהדות החרדית במערב אירופה. כשמת הילדסהיימר ב-1899, נבחר הופמן לרקטור המוסד ומלא מקומו. שם הורה תלמוד, הלכה, ותנ"ך עד מותו בשנת 1921. הוא עשה לעצמו שם בגרמניה ובשנת 1918 הוענק לו התואר "פרופיסור" מטעם הממשלה.⁽²⁾

הרב ד"צ הופמן היה איש האשכולות, גאון בתורה וחוקר מדעי ממדריגה ראשונה. שמו נודע לתהילה בכל שטחי היהדות אבל רושם מיוחד השאיר במחקריו בספרות התלמודית-מדרשית. ספרו משנה ראשונה שהוא מחקר על התהוות המשנה, חקירותיו על המדרשים, הוצאת מדרש הגדול והמכילתא דרשב"י, וכמו כן פירושו לויקרא ודברים, וספרו ראיות מכרעות כנגד וולהוין הם נכסי צאן-ברזל בספרותנו.⁽³⁾

עם כל זה, היה רד"צ הופמן "נחשב כפוסק עליון ליהדות האורתודוכסית."⁽⁴⁾ היה ממשיכי מלחמה שערה ותמיד פסק ההלכה מתוך עיון רב ושיקול הדעת, והיתה לו גישה מיוחדת לפיסוק ההלכה. צדק פרופיסור לוי גינצבורג בכתבו: "ערכו של הופמן בהסטוריה; בהיותו הראשון לדרוש בכל תוקף, הבנה בקרתית על היהדות החרדית, דבר שאפשר אך ורק בדרישה וחקירה ביקורתית של המקורות, שהגם התנ"ך, המשנה, והגמרא."⁽⁵⁾

פרופיסור הופמן, בבואו לפסוק הלכה, שילב לימודיו התלמודיים-פלפוליים עם המדע התלמודי. ככה פסק את ההלכה לאמיתה של תורה. במחקריו אנו, נשים

(1) רב צעיר, מסכת זכרונות, הוצ' ועד היובל, ניו יורק, תש"ה, דף 244.

(2) לפרטי חייו, עיין:

ל. גינצבורג, Students, Scholars, & Saints, פילדלפיה, 1928.

א. מארכס, Essays in Jewish Biography, פילדלפיה, 1947.

(3) להערכה ספרותית, עיין במסכת זכרונות 244—264.

(4) הר באנציקלופדיה עברית, כרך י"ג, ערך הופמן.

(5) גינצבורג, הנ"ל, דף 256.

לב לספרו שו"ת מלמד להועיל, חלק ראשון, דיני אורח חיים. (*) בהקדמה לספר מעיד על עצמו הופמן בזה הלשון: "אני לא נמנעתי לרדת אל אניות תרשיש ההולכות דרך הביקורת... ובכל זאת דרך הלימוד של רבותי הקדושים לא עזבתי, חידשים חידושים בדרך הפלפול...". (*) למרות שהיה הופמן הראשון שפסק ההלכה על-פי שיטת חכמת ישראל, תמך את יתדותיו על דברי קדמונים. כבר בזמנו של רבי יוסף קארו, מחבר השולחן ערוך, טען רבי שמואל אבואב ש"שמעתי אומרים דהרב מוהר"י קארו מסר לתלמידו כתיבת קיצור ספרו הגדול בית יוסף, הוא ספר השו"ע, ויען כי לא אחד היה הרב המסדר, נמצא מזה קצת השנויים בדעות ובנוסחאות, וקשה לזווגם ולתקנם יחד בלי דוחק הרבה". (*) לפי אבואב ישנם שיבושי נוסחאות בשו"ע. הופמן חקר ופסק את ההלכה בבדיקת כל הגירסאות וכתבי-היד.

כדי להבין את דרכו של הופמן בפסק הלכה, נעלה מספר דוגמאות. שאלוהו אודות סתירה בין ההגהות מיימוני ורש"י בסיום אחת מברכות התורה. ובלי לגלגל בפלפול עצום, כדרך המשיבים, סילק את הסתירה על פי ספר הרמב"ם משנת ש"י. (*) עוד שאלו אותו ההלכה הבלתי ידועה במסכת סופרים הדנה בענין שמותר להתפלל בשבעה ולא דוקא בעשרה. גם כאן ידע לבחור בכתב יד הברשטש שממנו למדין אנו שרק לקדיש ולברכו בלבד מותרין להתפלל בשבעה. בקי היה הופמן בכל הגירסאות. (10) דרך אגב, כשרצה לוי גינצבורג להימנות בין תלמידי בית המדרש שבו הורה הופמן, פגש אותו רבי עזריאל הילדסהיימר. נשאו ונתנו בהלכה עד שקם הילדסהיימר וחיפש מנין לתפילת מנחה. קרה שרק היו שבעה בבית הכנסת. שאל גינצבורג את הישיש אודות אותה המשנה ב"סופרים" ולא ידע הילדסהיימר את ההלכה וכיצד להשיבו. כשראה גינצבורג שידע יותר מראש המוסד, לא הכניס את עצמו כתלמיד בבית המדרש. (11)

בפסקי ההלכה שהשיב הופמן לשואליו, השתמש בכל החומר שהיה תחת ידו. לא איכפת היה לו להשתמש בחכמות העולם או בעדות אישיות, כי כל חכמה היצונית אינה אלא כלי שני להבנת התורה. שאלוהו האם מותר לומר שמונה עשרה מיד בקול רם ולדלג על התפילה בלחש, כי שמעו שכך נוהגים הספרדים בשחרית ומנחה. הוא השיב לאסור דילוג על תחילת הלחש. (12) העיקר, שהוא לא התבייש בכך שלא ידע אודות מנהג הספרדים ושלא יכול היה למצוא רמז לדבר. הוא פנה לחבירו ההסטוריון, ד"ר אברהם ברלינר, ועל פי תשובתו פסק את ההלכה. כששאלוהו אודות זמני השמש, ראה צורך לשאול עצת מדען חרדי ועל

6) מלמד להועיל, חוברת ראשונה, פרנקפורט, תרפ"ו. ובצילום אפסעט, גו יורק, תשי"ד. מעניין יתר החלקים של הספר ובפרט שאלה ג' בחלק יורה דעה.

7) הקדמה למלמד להועיל, דף 1.

8) עיין בתולדות הפוסקים לרב צעיר חלק ג', 35—1. וג"כ "יחס חכמי הספרדים

לסמכות מרן כפוסק" מאת י. פאעור, סיני כרך ג' ט.

9) שאלה א, דף 3.

10) שאלה ב, דף 3.

11) עיין אלי גינצבורג Keeper of the Law, דף 41, פילדלפיה, 1966.

12) שאלה יב, דף 8.

יסוד בירור-הדברים שקיבל ערך תשובה.⁽¹³⁾ כשהיה צריך להכריע באם מותר להישבע בערכאות בשבת ויו"ט, מלבד שפסק בטוב טעם ודעת לפי דיני ישראל, הביא בתשובתו חוקי המדינה וברור שהיה בקי בדיני ממשלת גרמניה.⁽¹⁴⁾

הופמן פסק כל שאלה ושאלה לפי זיקתה למקורות. מצויות בין תשובותיו שמות הרבה ראשונים ואחרונים ששימשו לו יסוד בפסק ההלכה. נזכיר מהם החתם סופר, הרדב"ז, ר"י אסאד, המהרי"ק, המהר"ם שיק ועוד. הופמן שימש גשר בין מזרח למערב. באחת מתשובותיו הוא כותב: "אין לי פנאי לעיין ולחוות דעתי מעצמי וגם אני נצרך לסמוך על שו"ת האחרונים בזה." והוא ממשיך: "והנה המבחר ספר משנה ברורה הוא הגאון בעה"מ ספר חפץ חיים והוא מפורסם ברוסיה לבעל הוראה שכדי לסמוך עליו אפילו שלא בשעת הדחק."⁽¹⁵⁾

כשלא היה לו מה לחדש או שכבר הורו לנכון הקדמונים, לא כתב באריכות והביא את הציטטות בלבד. הנה לדוגמה תשובתו אודות שימוש נר חשמלי כנר שבת. הביא צד להיתר וצד לאיסור. ומעניין שהרב האוסר היה מניו-יורק.⁽¹⁶⁾ כשתשובה חדשה היתה עומדת על הפרק, ענה כיכולתו וביקש דעת שניה. כששאלוהו אודות הליכה לצבא (שאלת חילול שבת) כתב תשובה ארוכה וסיים בבקשה זו: "יהיה נוח לי שתשים פסקי זה לפני בעל הוראה אחר מפורסם ולראות אם יסכים עמי הרי טוב, ואם ישיבנו בטעמים נכונים אזי אבטל דעתי."⁽¹⁷⁾

הופמן הלך בדרכי שמשון רפאל הירש ורבי עזריאל הילדסהיימר ועלה עליהם. לפי רב צעיר, אצל רד"צ הופמן "נעשתה מזיגה אמיתית בין יפיותו של יפת ובין אהלי שם, כל היוצא מפין חן של חכמה ולמדנות המרכבות ביחד מתוח עליו."⁽¹⁸⁾ הופמן לחם מלחמתה של תורה והיה לראש פינה ביהדות גרמניה.

— ב —

גישה אחרת היתה לרב צעיר בפסק ההלכה.⁽¹⁹⁾ אף שידוע רבי חיים טשרנוביץ ז"ל בעולם המדע כהסטוריון ההלכה; כמו-כן עשה לעצמו שם כפוסק, בקי ומומחה בספרות השאלות-תשובות. בנעוריו למד דרך הפסק מזקנו, הגאון רבי שלמה יצחק דראוז ז"ל. וכדאי להעלות את דברי רב צעיר שהעיד על עצמו באוטוביוגרפיה שלו (פרקי חיים). "חוץ משיעור גמרא עם ראשונים למדנו לפניו יורא דעה חלק א' יסוד הפסקנות להוראה. כי מבעלי ההוראה המפורסמים היה ובקש להרגילנו בהוראה מילדותנו, וכשהייתי בחור, כבר הייתי פוסק שאלות לפניו והיא שעמדה לי בגדולתי, שהרבנים באודיסה, בעלי דבבא שלי, לא היו יכולים להכשיל אותי בשאלותי."⁽²⁰⁾

(13) שאלה ל, דף 29.

(14) שאלה ג, דף 67.

(15) שאלה לט, דף 52.

(16) שאלה מז, דף 61.

(17) שאלה מב, דף 54.

(18) עיין מסכת זכרונות, דף 263.

(19) בחוברות "בצרון" שהופיעו לזכרו, ימצא הקורא חומר רב להערכת דמותו ומשנתו.

(20) רב צעיר, פרקי חיים, הוצ' בצרון, ניו יורק, תשי"ד, דף 99.

כל חייו חשב רב צעיר שזכות וחובה גם יחד הוא לרב לעסוק בענייני הלכה. על רבי יצחק אלחנן ספקטור ז"ל, רבה של קובנה, כתב ש"מעלה יתירה היתה לר"א שהצטיין בה מכל חבריו הרבנים הגדולים והיא, שלא היה "מיראי הוראה" כרוב הרבנים. הוא היה פסקן גדול כאחד הפסקנים הראשונים, תקיף בדעתו והעמיד על עצמו ולא היה מירתת מלהכריע להלכה למעשה." (21) כרד"צ הופמן שהבחין בין פלפול למדע היהדות, כן הבחין רב צעיר בין סגנוני התשובות. כשהרב שמואל יעקוב רבינוביץ, הרב מסופוצקין, הוציא לאור את ספר השאלות ותשובות שלו, ביקר אותו רב צעיר בכתבו "שלא ראיתי בו שום שינוי מכל ספרי הפלפול האחרים, מלבד זה שהיה כותב בסגנון עברי יפה." (22) מאידך, ביקר את ספריו ההלכיים של הרב חיים פישל עפשטיין, מי שהיה רב הכולל של סט. לואיס, בכתבו שהם כתובים "בסגנון נאה ומודרני ובחריפות רבה ובהבנה לרוח הזמן." (23) ..

באותו אופן שהתכונן רד"צ הופמן את דרכו בפסוק ההלכה — הבנת התלמוד בפשטותה ובידיעת כל נוסחאותיה — ככה הכשיר רב צעיר את דרכו — בידיעת כל עיקרי המשפט התלמודי והשתלשלות ההלכה. כללים חשובים לימדו ובעיות מסובכות נחלפו להוכחות ממשיות במאמריו. במקום אחד כתב רב צעיר ש"הכלל יחיד ורבים הלכה כרבים שהוא כלל גדול בהלכה ומיוסד על מקרא שבתורה, אחרי רבים להטות' לא לעולם שימש אצל חכמי ההלכה יסוד להכרעתם, כמו שנראה לכאורה בהשקפה ראשונה, אלא לפרקים נטו מזה והלכו אחרי יחיד...". (24) בין חידושי המרובים באותו מאמר, נעלה כלל חשוב שחידש טשרנוביץ: "שהחכמים, כשבקשו לקבוע הלכה כיחיד נגד רבים והיו חוששים שדבריהם לא יהיו נשמעים דרשו הלכה זו בשם רבים אעפ"י שבאמת יחיד אמרה." (25)

לא זכה רב צעיר שכל תשובותיו בהלכה יאספו בספר. נמצא בידינו רק ספר הלכי אחד שערך טשרנוביץ בהיותו רבה של אודיסה שנדון עליו להלן. תשובותיו מפוזרות בכתבי-עת ומקצתן נתפרסמו ב"בצרון". (26) השאלות שבאו לידי רב צעיר, על פי רוב, היו דומות לאלו שבאו לידי רד"צ הופמן; יותר למעשה מלהלכה.

תמיד היה רב צעיר נותן את דעתו לדרישות הזמן. כשהיה ראב"ד באודיסה הורה הלכה למעשה שמותר להוציא מרשות לרשות בשבת על יסוד ערוב טבעי. דייגי אודיסה התנגדו לו, שהיו מחמירים בדין כרוב דייגי רוסיה בימים ההם. רב צעיר ערך חיבור שו"ת בשם "תקון שבת" ששם הובאו דעות גדולי הרבנים שהסכימו להיתר הערוב. (27)

(21) פרקי חיים, דף 156.

(22) פרקי חיים, דף 133.

(23) פרקי חיים, דף 137.

(24) חיים טשרנוביץ, הכרעה במחלוקת יחיד ורבים, תוצאה מיוחדת מתוך המאסף

"תפארת ישראל", ברסלוי, תרע"א, דפים 9—1.

(25) שם, דף 8.

(26) עיין בבבליאוגרפיה של רב צעיר, פרי עץ חיים, בעריכת א. ר. מלאכי.

(27) חבל שאין הספר עכשו תחת ידי, אבל עיין בפרקי חיים, דף 192.

לאחר בואו לאמריקה המשיך רב צעיר לענות לאלו שפנו אליו בעניני הלכה. בזמנו כשהנשים בעולם כולו דורשות „זכויות שוות“, נכון להזכיר את השאלה ששאלו לרב צעיר „האם ראויות הנשים מצד הדת להשתתף בבחירות לאספת הנבחרים העתידה להיות בארץ ישראל“. לאחר שעיין בספרות הרבנית, כתב שלא היה יכול למצוא את השאלה במפורש בכל ספרות התלמוד והפוסקים; לבד מב' תשובות הדנות בענין. יש שמתיר לצרף את הנשים לקלפי (בחירות אקטיביות) אבל לא לדעה (בחירות פסיביות) ויש שפוסל בזה ובוה. (28) בחוות דעתו הדגיש רב צעיר את חשיבות ארץ ישראל בחיי היהודי. וכך פתח רב צעיר את תשובתו: „קשה ליחיד, ואפילו לגדול שבדור להשיב בשאלות הנוגעות לישוב המדינה היהודית ובנינה.“ להלכה הכריע ש„על יסוד כל האמור לא רק שאין איסור בזה שהנשים תצטרפנה לדעה ולקלפי באספת הנבחרים ובכל הענינים השייכים לישוב המדינה והסתדרותה, אלא שמצוה עליהם להשתתף בזה כאנשים לכל דבר.“ (29)

רב צעיר קיבל שאלות מיחידים ומארגונים. בכ"ח תשרי תש"ב השיב טשרנוביץ לאגודת המורים בניו-יורק אודות גבאי בית-כנסת ותלמוד-תורה ציבורי שרצו להשתמש בכסף המנדבים לצרכי בית-הכנסת בלבד — שאלה העומדת על הפרק בימינו אנו. (30) ממסקנותיו נעלה את אלו: א. תלמוד תורה של תינוקות של בית רבן שקול כנגד כל המצוות שבתורה ומכל שכן שהוא שקול כנגד תפילה. ב. אסור לשנות מצדקה לצדקה ומכיוון שנדרו מפורש לת"ת אסור לשנות אפילו מקדושה קלה לקדושה חמורה, ומכל שכן להיפך.

יש להזכיר את פעולותיו האחרות בתחום ההלכה. תמיד ביקש רב צעיר להתאים את ההלכה לחיים, ובפרט שהתייחסה לחיי ישראל במדינתו ולקיומו של העם היהודי. הוא לא היה יכול להשלים עם האיסור לעלות להר הבית. ולכן כתב, „וכולם לעולם יהיה הר הבית סגור בפנינו? לכל גוי הארץ יהיה מותר לעלות לשם ורק לנו יהיה אסור! מקום שנאמר עליו וכל זר לא יבוא אליו, ייאמר עליו: כל זר יבוא, רק לא בן ישראל! הגיעה השעה, שגדולי התורה בירושלים יתקעו את עצמם לדבר הלכה זו וימצאו היתר להסיר את החרם שהטלנו אנחנו על עצמנו, כי משבטל הטעם בטלה התקנה.“ (31)

בזמנו אנו, התקדמנו בלימוד התלמוד וההלכה. ביקורת המסורות ומדע ספרות הרבנית נעשתה ללימוד בפני עצמה. זכינו לעבודת הופמן, טשרנוביץ, י"ב אפשטיין, אלבק, אורבך, ליברמן, וש"ז צייטלין. לא נותר לנו אלא ללמוד מהעבר ולחקור את בעיות ההלכה ברוחם של גדולי המשיבים רד"צ הופמן ורב צעיר.

(28) מענין שהרב המתיר היה רד"צ הופמן. ודאי שהיה רב צעיר בקי במלמד להועיל.

(29) עיין רב צעיר, בשערי ציון, גיו יורק, תרצ"ו, דפים 175—185.

(30) עיין בצרון, שנה ג', חשוון תש"ב, חוברת ב'.

(31) בשערי ציון, הלכתא למשיחא, דף 207.